

FARKASVERMEINK

ESSZÉ KÖZÉP-EURÓPAI TÖRTÉNELMI EMLÉKEZETÜNK CSAPDÁIRÓL

M Á T H É Á R O N

Minden európai nép identitásának van egyfajta „nemzeti eszköztára”. Ebben helyet kap természetesen a történelmi múlt is. A közép-európai népek nacionalizmusainak nemzeti eszköztárában a legnagyobb szerepet éppen ez a történelmi múlt játssza. Kontinuus történelmi múlttal és ebben a tekintetben a legteljesebb, legnagyobb elemszámú nemzeti kelléktárral közülük azonban csak Csehország, Lengyelország és Magyarország rendelkezik. A területi egység, az államiság (vagy legalábbis annak tudatának) ezer éve, a beszélt nyelv, a politikai rétegek identitástudata és a történelmi események tömege szilárd történelmi háttérrel ad ezen nemzetek nacionalizmusainak. Természetesen mindhárom visegrádi országban vannak törések: Csehországban a fehérhegyi csata utáni erőszakos elitcsere; Magyarországon a török hódoltság másfél száz éve; Lengyelországban a felosztottság 120 esztendeje. Ugyanakkor mindhárom helyen töretlen volt az a koncepció, hogy létezik olyan, hogy Csehország, Magyarország és Lengyelország, valamint az is, hogy létezni is fog. Vajon a balkáni és kelet-európai nemzetek közül melyik rendelkezik hasonlóval? (Horvátország kérdése itt igencsak speciális.) Talán egyedül Szerbia közelíti meg a nemzeti eszköztár teljességében a három visegrádi országot, de nem rendelkezik hasonló nagyságrendű állami múlttal, hiszen később alakult ki, hosszú-hosszú ideig nem volt állami folytonossága és négyszáz évig török hódoltságban létezett. A különbséget tehát ott ragadhatjuk meg, hogy a visegrádiak kisebb-nagyobb buktatókkal mind kiállták azt a próbát, amit az államalapító dinasztia kihalása jelentett.

NÉPEK GRAVITÁCIÓJA

Az Isztrián járva szembesülhetünk azzal, hogy a turistaközpontokban nosztalgiaira építő marketingfogásként fel-felbukkan a félsziget olasz múltja. Másfél száz évvel ezelőtti felvételeket mutató képeslapok a városkák eredeti nevével, ősi családi receptek alapján főzött likőrök olasz nyelvű cégér alatt, vagy éppen a szállást jelölő *Kuća za Odmor* alatt a felírás: *Casa Giuseppe*.

Kicsit leegyszerűsítve a dolgot, pusztán az egyik termékcsaládot nézve: vannak tehát az Isztriát horvátul, horvát zászlóval mutató képeslapok, és vannak a patinát mutató, olasz képeslapok. Vajon miféle jelenséggel állunk szemben? Vajon arról van szó, hogy a demográfia elég ahhoz, hogy előhozza a feledésre ítélt múltat? Ez a demográfia azonban csak afféle *szezonális demográfia*. Hiszen csak a nyaralási szezonban érvényesül, mivel a térségben egykor élt olasz lakosságot tűzzel-vassal kiirtották 1944 őszétől kezdve a jugoszláv partizánok. Egyébként sincs területi igényt is megfogalmazó politikai nosztalgia Olaszországban az Isztria, Fiume vagy akár Zára irányában. Akkor miről lehet szó? Talán annyit megkockáztathatunk, hogy úgy akarja a szóban forgó terület birtokosa eladhatóvá tenni ezt a „turisztikai desztinációt”, hogy részben alkalmazkodik a megcélzott fogyasztói csoport identitásához. Otthonossá teszi számára a helyet, hiszen mindkét fél – az idelátogató, a terület egykori birtokosainak

csoportjához tartozó, illetve az új birtokos – tudja, hogy a horvát mint minőségjelző, nem nyújt egzotikumot az olasz számára, s azt is, hogy az olasz minőség-respektusa nagyobb és elterjedtebb, mint a horváté. Ennek viszont igenis köze van a demográfiához: hiszen szerte a világon jóval több olasz él, mint horvát. A grappát jóval többen ismerik, mint a travaricát. Ráadásul az olasz nyugati, míg a horvát periferiális a jelenleg uralkodó képzet szerint.

Hasonló jelenségnek lehetünk tanúi Gyulafehérvárott. Hogy a város sok száz éven keresztül a magyar törzsi vezető, majd a király vajdájának, illetve a fejedelmeknek a székhelye lett volna – erre gyakorlatilag nincs utalás a város központjában. Hogy a Szent Mihály székesegyházat Szent László király valamikor a 11. század utolsó harmadában építtethette, tehát szűk évezredre – erről sincs semmi. Ahogy arról sem, hogy itt állt Európa egyik első, képviseleti gyűlések számára épített országháza az Erdélyi Fejedelemség idején. Amiről van viszont bőven, az a Habsburg-múlt. Háromszögkalapos, kabátos férfialakok, nyugatias szoknyájú dámák: a szobrokon kívül képeslapok és egyéb turisztikai termékek garmadája mutatja a jól felismerhető rokokó katonákat, udvaroncokat. Hiszen az oláh parasztfelkelők, Horea, Cloșca és Crișán mítosza az odavetődő turistának nem mond semmit, és a város helyén álló egykori római *castrum*, Apulum idejét pedig semmilyen kézzel fogható emlék nem idézi fel. Marad tehát a Habsburg-romantika, amelyet éppúgy megért a francia és angol látogató, mint az észt és a cseh. (Egy zárójeles gondolat kívánczik ide, a manapság divatos kontrafaktuális történetírás jegyében, ami a „mi lett volna, ha?” kérdésre keresi a lehetséges, tehát nem teljesen elrugaszkodott válaszokat. A fenti jelenséggel kapcsolatos ahistorikus kérdés ezúttal így hangzik: vajon milyen lenne az európai összességben is érthető kulturális kód, ha a török elleni összefogás kényszeréből nem egy Habsburg-Közép-Európa jön létre, hanem a Jagellók Közép-Európája vagy *horribile dictu* a Hunyadi-ház Közép-Európája?)

A történelemben a népek, kultúrák között is érzékelhető egyfajta gravitáció. A magyarság a nagyhatalmak által rendezett trianoni koncepciók per óta gyakorlatilag kiteszítottá vált. Mondhatnánk, tisztátalanná. Ott megállapított „bűneire” nincs nagyhatalmi feloldozás. Az sem jelent feloldozást – megbékélést – ha magáévá teszi a trianoni ítélet szemléletmódját. Hiszen akkor felmerül a kérdés: egyáltalán minek van? Másfelől viszont, amit 1918 vonatkozásában úgy pertraktálnak az utódállamok, hogy „felszabadult Pozsony”, nemcsak történelmileg hamis, hanem mögötte ott van az a tény, hogy mindez a nyugati győztesek akaratából és nagyjából-egészében az ő elképzelésük szerint történt. Így a száz éve létrejött Közép-Európa nem önmaga, hanem eredetét tekintve tényleg a Nyugat „félperifériája”. Hogy is mondta Harold Nicolson brit diplomata? Így:

„Ausztria, Magyarország, Bulgária vagy Törökország sosem álltak gondolkodásunk előterében. Csak ha az új Szerbiára, az új Görögországra, az új Lengyelországra gondoltunk, kezdett el a szívünk himnuszokat zengeni [...] Az általunk létrehozott új nemzeteket anyai ösztönnel szenvedéseink és győzelmeink igazolásának tekintettük. [...] A magyarok századokon át elnyomták nemzetiségi alattvalóikat. A felszabadulás és a büntetés órája elérkezett.”

A győztes kis népek számára tehát az 1918-as örömhír így szólt: most már ti is olyanok lehettek, mint mi! Most már ti is nyugatiak lehettek! Szerbia történelmi útja ebből a szempontból mindenkinek intő jel. Az egykori kedvenc, majd a kommunista Jugoszlávia képében új trendszetternek is beillő koncepció korábbi hordozója az ezredvég óta ellenség. Sőt, a szerbek mintegy antitézisének is beillő albán nemzet kapta meg a kedvenc kitüntetett státusát...

A „történelmi jogok” kifejezést a magyar történelmi köztudat sajnos tévesen kapcsolja a trianoni perben a védőbeszédet elmondó Apponyi Alberthez. Valójában ő csak reagált arra, amit a csehek, románok, szerbek állítottak történelmi

**a száz éve létrejött
Közép-Európa nem
önmaga, hanem a
Nyugat „félperifériája”**

alapú érveléseikben. Az utóbbiak esetében persze ezek a historikus jogok meglehetősen gyenge lábakon álltak, hiszen a korszakban (és azóta is) az elfogadott történettudományi módszertan szerint felrajzolható történelmi valóság a lényegre tekintve a magyar álláspontot igazolta volna – ha erre a Quay d’Orsay-n bárki kíváncsi lett volna. Így derült ki 1920 után: nemcsak nemzetet lehet építeni a jövőre nézve, de történelmet is lehet írni visszafelé. Gyakran elfelejtjük, hogy a hamisításon alapuló történelmi jogokkal való területszerzés a modern kor hajnalán francia találmány volt. Az Újraegyesítő Kamarák nevű bírói testületek munkája nyomán a francia határokat kelet felé tolták ki a német államok rovására. Az „újraegyesítés” persze leginkább homályos középkori oklevelek, egyezmények szövegének csűrésén-csavarásán alapult. A mai Elzász-Lotaringia így formálódott ki a 17. század végén, amelynek kétszáz évvel későbbi elvesztése (1871) a franciák számára a nagy nemzeti megaláztatást jelentette – pedig döntő többségben német dialektust beszélő területekről volt szó.

TÖRTÉNELMI EMLÉKVERSENY

A mai Ukrajna és Oroszország viszonyának vizsgálatakor érdemes egy pillantást vetni a Lemberg városában elhelyezkedő tudatipari nagy bázisra, a Megszálló Rezsimiek Áldozatainak Emlékhelyére. Már a város elnevezése is állásfoglalásról tanúskodik! Manapság illik Lvivnek nevezni, miközben a magyar nyelvben valamiért már régóta jóval ismertebb a lengyel Lwów oroszos kiejtése, hiszen a lengyel *ú* hangot tesz a város nevének közepére, az orosz pedig *ó*-t. A város ősrégi magyar elnevezése: Ilyvó ugyanúgy feledésbe merül, mint a Boroszló (Wrocław) vagy a Dancka (Gdańsk), így hát abszurd módon a Habsburg-időkből származó Lemberg marad a számunkra kellemes, semleges megnevezés. A múzeum épülete a Sztjepan Banderáról (1909–1959) elnevezett főútvonalon helyezkedik el. Az épület neve azonban Tyurma na Lontskoho, vagyis az egykor Elias Łacki-ről elnevezett utca ukrános névváltozatából kapta a nevét. Megjegyzendő, hogy az utcanév változása is jelképszerű: Elias Łacki a város 1672-es török ostromakor a védők hőse volt; Sztjepan Bandera pedig a radikális ukrán nacionalista mozgalom hőse a két világháború között, akinek ellentmondásos viszonya a német nemzetiszocializmussal közismert. De visszatérve a szóban forgó múzeum épületére, eredetileg 1889–90-ben épült az osztrák csendőrség központjaként. Az I. világháború után a lengyel politikai rendőrség használta és kibővítette: ekkor építették hozzá a börtönt. Az 1936-os per során Banderát is az épületben őrizték. A lengyel állam 1939-es felosztása után a szovjet Belügyi Népbiztosság (NKVD) központja lett, 1941-ben pedig, amikor a nemzetiszocialista Németország csapatai a város felé közelítettek, az NKVD tisztjei mintegy ezer foglyot mészároltak le a börtönben. 1941–44 között a Gestapo és azon belül is a Sicherheitsdienst (SD) tanyája lett. Az SD Einsatzgruppéi itt is számos zsidóval végeztek. Végül, 1944 és 1991 között ismét a szovjet belügy, illetve a KGB épülete lett. A Szovjetunió szétesését követően az ukrán titkosszolgálat (SZBU) tulajdonába került az épület, és az SZBU jelentős szerepet vállalt az emlékhely kialakításában.

Itt tehát látszólag minden egyben van ahhoz, hogy az ukrán szenvedéstörténet és nemzeti feltámadás/megváltás történetét elbeszéljék. A dolog mindössze ott hibádzik, hogy a lengyel uralom éveit nehéz lenne összehasonlítani a két totalitárius, az embert iparszerűen irtó diktatúra működésével. A polgári felfogás szerinti jogállamiságot vegytisztán megtestesítő Osztrák–Magyar Monarchiáról már nem is beszélve.

Ide kapcsolódik, amit Paul Johnson ír a modernitás tipikus figuráiról, Lenin „félértelmiségi banditáiról” és a hivatásos forradalmárokról.¹ Valamennyiük jellemzője a drámaéhség. Nos, a nemzeti (vagy internacionális) ideálokat kergető mozgalmak nagy veszélye, hogy az események kíváncsatos logikája helyett az ilyen szereplők nem sodródnak partvonalra, hanem ők lesznek a *mainstream*. Az idealizmus rendre a vágyott beteljesülésre koncentrál, az egyszeri

1 Paul JOHNSON: *A modern kor. A XX. század igazi arca*, ford. BERÉNYI GÁBOR, XX. Század Intézet, Bp. 2000.

Történelemhamisítás – Kiállítás az 1919-es proletárdiktatúráról és az 1956-os forradalom leveréséről a szekszárdi Béri Balogh Ádám Múzeumban, 1968 (Terror Háza Múzeum)

nagy pillanatra. Ám utána jönnek a szürke hétköznapok. A forradalom után egy-egy új állam kezdené meg működését, de csak nyikorogva, akadozva teheti, mert a beteljesülésre koncentráló eszkatologikus mozgalmak titkos szervezeteit, konspirációs gyakorlatot ugyan ki tudnak fejleszteni, de a mindennapi állami működéshez szükséges tudás nincs a birtokukban, ráadásul az ehhez szükséges készségek elsajátítása és használata unalmas dolog a forradalmi tevékenységhez képest. „Neked mátul kezdve vasárnap!” – mondja Wass Albert *Tizenhárom almafa* című regényben szomorúan Filimon, a román pakurár a székely főhősnek, Tanczos Csuda Mózsinak az 1940-es második bécsi döntés után. De nem lett minden nap vasárnap, ahogyan arra Horthy Miklós kolozsvári beszédében fel is hívta a figyelmet. A „minden nap vasárnap” elgondolás legfeljebb abból a szempontból értelmezhető, hogy a népesség egy részét vesztesnek fogják nyilvánítani. Olyannak, akinek éreznie kell létezésének bűnös vagy legalábbis méltán bűnhődő mivoltát.

Mindennek előjelei már az I. világháború előtt is megjelentek. „Minden jó német kötelességének tartja privát viselkedését identifikálni az állam felfogásával, és ezért minden német külön érezte minden lengyellel az állami politikát. Ez nálunk sohasem volt így” – írja Kozma Miklós I. világháborús naplójában.² A modern kor totalitásának mai napig érvényesülő – és a határon túli magyar kisebbségeket napi szinten sújtó – gyakorlatának találó megfogalmazása ez. Természetesen néptől függetlenül érvényes ez, amely már a modernitás előtt is jelen volt. A diadalérvés egy-egy pillanatnyi jogosságát nem is szeretném elvitatni. „Vesztég, kurvanő fia szaros német, ittátok vérünket, ma isszuk ti véreteket” – másolt át egy Anjou-kori, évszázaddal korábbi bejegyzést egyik Mátyás-kori krónikásunk saját könyvének lapjaira. Van ebben tehát valami természetes,

² KOZMA Miklós: *Egy csapattiszt naplója, 1914–1918* [1931] Méry Ratio, Bp. 2014.

Restauráció –

A cárság hadilobogóját tartja egy katonai tudósító és az Oroszországi Föderáció egyenruháját viselő luhanszki milicista, 2022 nyara (Twitter)

valami mélyen emberi, ugyanakkor a modernitásban a permanens forradalom gyakorlata ezt a konszolidációt megakadályozó attitűdöt teszi normává. Vagyis, ami eddig kivételes volt, az hétköznapi lett.

Összességében tehát az evolutív, realitásokon alapuló állameszmével áll szemben a revolutív, idealista állameszmény. Tulajdonképpen kelet-európai idealizmusnak nevezhetjük azt, amit Kozma Miklós már bő évszázaddal ezelőtt „ukrainizmusnak” hívott. Ennek történeti előképét a kozákokhoz kapcsolta, akiket így jellemzett: „A békés életet megvető, természeti életet élő, csupa erőszak nép, jobban mondva csapat – mert asszony nélkül nép nincs, tanyáikról pedig az asszonyok ki voltak zárva”. Mindez magában hordozza az erőszak kultuszát.

EMLÉKEZETTEREMTÉS

Kozmát tovább olvasva arra is rá kell jönnünk, hogy ez annyiban szerves fejlődés eredménye, hogy a kozák szabadság mítosza tovább élt, sőt a 19. században újult erővel támadt fel. Ahogyan meg is jegyzi, az ukrán romantikus költészet nagyjainak hatása alatt „ébredezni kezd a nemzeti érzés, de persze az orosz vonakodik külön fajként vagy népként elismerni őket. Orosz felfogás szerint az ukránok csak egy kedvező fekvés által előnyösebb kultúrviszonyok között élő, tájszólást beszélő része az orosz népnek, az ukránok viszont azt állítják, hogy a nagyoroszok az ő eredeti nevüket, a *Rusjt* vették át akkor, amikor az ukrán állami élet megszűnt.”

Nagyon messzire vezetne a Rusz örökségének vizsgálata. Itt most mindössze annyit kell megjegyezni, hogy a mongol betörés előtt a Rusz politikai központjai földrajzi értelemben is távolodni kezdtek egymástól. Északkeleten Vlagyimir-Szuzdal fejedelemsége, illetve délnyugaton Halics-Volhínia lettek a legerősebb pólusok. A mongol hódítás után a Rusz egyébként is meglazult, és kusza politikai keretei megbomlottak, de maga a Rusz immár nem politikai valóságként, hanem egyfajta történelmi-kulturális régióként tovább élt. Csak éppen immár két részre válva. Hiszen a Litván Nagyfejedelemség uralma alá került óorosz hercegségek politikai elitje nem úgy fogta fel, hogy egy idegen állam uralma alatt él (itt ismét a demográfia meghatározó szerepére érdemes figyelni), hanem szinte úgy, mintha egy külső dinasztia uralma alatt folytathatná tovább addigi megszokott életét. A környező valóság ezt látszott fedni, hiszen

a litván elit az óorosz lakossághoz képest létszámában eltörpült, s az eredeti litván területekről sem történt etnikai kirajzás. Nem is véletlen, hogy több esetben nem is egyszerűen Litván Nagyfejedelemségről volt szó a korabeli feljegyzésekben, hanem a „Litvánia és Rusz Nagyfejedelemségéről”. A helyzet a lengyel–litván unió megvalósulásától kezdett változni. A lengyel uralkodók ugyanis már régóta ellentétben álltak a Rusz legnyugatibb részfejedelemségével (Halics-Volhínia). A XII. században az itt uralkodó Danyilo fejedelmet pápai legátus kente fel királlyá, és utóda, Lev (Leó) erős államot hozott létre, a Rurik-dinasztia helyi ágának kihalásával országa kettévált. Az északi rész egy litván herceg jogára alá került, míg Halicsban a bojárok kisebb-nagyobb fordulatok után kénytelenek voltak elismerni a lengyel hűbérúri függést. Végül III. Nagy Kázmér lengyel király hosszú időre Lengyelországhoz csatolta Halicsot (Galíciát). Nevében ugyan megtartotta eredetét: a Ruténiai Vajdaság jelzi, hogy a Rusz latinositott változatáról van szó.

Ez esetben is látható a visegrádi hármak jelentős különbsége a kelet-európai és a balkáni országokhoz képest: mind a három ország képes volt kisebb-nagyobb interregnum után túlélni az alapító dinasztia kihalását, és politikai egységben újjáéledni; míg máshol egy-két nagy formátumú uralkodó után szétestek az adott állami keretek. A Rusz koncepciója azonban tovább élt. Nem véletlenül vette fel III. Iván moszkvai fejedelem 1485-ben az „Egész Rusz Nagyfejedelme” címet. Bizánci hercegnőt vett feleségül, s hamarosan a „cár és autokrata” címet kezdte használni. Az ő uralkodása alatt írta meg Szpiridion Száva görög-ortodox szerzetes az orosz birodalmi állameszme alapvetését, a *Szpiridion Száva Üzeneteit*. Ebben kifejtette, hogy annak idején a legendás Rurik fejedelem utóda, a keresztény hitet felvevő Vlagyimir kijevi fejedelem babérkoszorút és az „Egész Rusz Cárja” címet kapott a bizánci császártól. Ez a bizonytalan lábakon álló legenda hivatkozási alappá vált ettől kezdve.

Vagyis a kérdés az lett, hogy ki az egykori Rusz jogos örököse, a Rusz területének és népeinek ura. A moszkvai cár vagy a varsói király? Megjegyzendő, hogy a lengyel–litván uralkodók címeik között a „Ruthénia Fejedelme” címet is viselték. A lengyel Ruthenia-koncepció azután a Tengerköz (*Intermarium*, *Międzymorze*) tervében kelt új életre a 20. századtól kezdve. A terv szerint a Balti-, a Fekete- és az Adriai-tengerek közötti népek lengyel vezetés alatt fognak össze. Ez mintegy válasz volt az „ukrainizmus” kihívására is, amely a katolikus lengyeleket kizárva az egykori Rusz ügyeiből, saját jogon kívánta a görögkeleti moszkvai állameszmével szemben a görögkatolikus Ukrajna politikai bázisán az alternatív Rusz – de akár mondhatjuk: az alternatív Oroszország – koncepcióját érvényesíteni.

A két történeti-ideológiai eszme nehezen fér még egymás mellett. Annál is inkább, mivel a háború elindítása előtt bő fél évvel Vlagyimir Putyin orosz elnök hatalmas, csaknem hétezer szavas esszét tett közzé a Kreml honlapján.³ A dolgozat lényege könnyen összefoglalható: Ukrajna a külföldi behatolás áldozata. A külföldi irányítók Ukrajnát tévútra terelik, így Ukrajna ahelyett, hogy Oroszországgal élne egységben, oroszellenes ugródeszkává válik. Putyin ezt még annyiban fokozza, hogy nem is egyszerűen oroszellenes hídfő-állásként írja le a mai Ukrajnát, hanem kifejezetten „ellen-Oroszországgként”. Putyin történelmi eszmefuttatásában áttekinti az elmúlt 1100 év történelmét, Ukrajnát 19. századi kifejezéssel „Kisoroszországnak” nevezi, és leszögezi, hogy Fehéroroszország (a mai Belarusz), Kisoroszország (a mai Ukrajna) és Nagy-oroszország (a mai Oroszországi Föderáció) mindig is egybetartozott. Az esszé elején úgy hangzik a kulcsmondat, hogy ezek „olyan részek, amelyek lényegileg mindig is ugyanahhoz a történelmi és szellemi térhez tartoztak”. Putyin a továbbiakban ír a kétfajta Rusz koncepciójáról: ő azonban kerüli a lengyelek megemlést, és a Litvániai Rusz és a Moszkvai Rusz kettőségét úgy oldja fel, hogy a Rusz helyreállítását a moszkvaiak végezték el, míg a litvániai Rusz átala-

a történelmi legendák hivatkozási alappá váltak

3 Vladimir PUTIN: *On the Historical Unity of Russians and Ukrainians*. 2021. június 12. <<http://en.kremlin.ru/events/president/news/66181>>

kult, közben elsodródott az ortodox hagyománytól, hiszen a lengyelek uralma alatt katolikus oroszalanítást próbáltak meg elvégezni. Putyin ráadásul a kozák örökséget is a saját, moszkvai koncepciójához sorolja, hiszen megállapítása szerint kozákok is a Rusz hagyományát lábbal tipró lengyel (ami lényegében a „nyugati” fogalmával egyenértékű) uralom ellen léptek fel, mégpedig a görög-keleti hit védelmében.

Putyin szövegének olvasása közben ne tévesszük szem elől egy sajátos magyar vonatkozást. Ez pedig Kárpátalja kérdése. Putyin két bekezdésben is említi a területet. Az első: „A Lengyel–Litván Köztársaság felosztása után az Orosz Birodalom visszanyerte a régi orosz földeket, kivéve Galíciát és Kárpátalját, amelyek az Osztrák-, később az Osztrák–Magyar Birodalom részei lettek” – nos, Kárpátalja egészen biztosan nem volt a Kijevi Rusz, az óorosz állam része. Tulajdonképpen Kárpátalja mint földrajzi egység soha nem létezett, ez a *politikai régió* egyértelműen a múlt század szülötte. A már lényegében ukránná vált ruszin lakosság ősei – néhány gyér szláv telep lakóin kívül – a tatárjárás után kerültek az Északkeleti-Kárpátokba, magyar telepítés keretében. Kárpátalja területe a honfoglalástól kezdve 1918-ig a magyar állam része volt.

Az előbbiekhöz tartozik az a passzus is, amely a következőket tartalmazza: „Szeretnék kitérni a Kárpáti Rusz sorsára, amely Ausztria–Magyarország felbomlása után Csehszlovákia része lett. A ruszinok a helyi lakosság jelentős részét tették ki. Azt már alig említik, hogy Kárpátalja szovjet csapatok általi felszabadítása után a régió ortodox lakosságának kongresszusa megszavazta Kárpátalja Ruszinszónak – külön Kárpátaljai Köztársaságként – a Szovjetunióhoz való csatolását. A nép választását azonban figyelmen kívül hagyták. 1945 nyarán bejelentették Kárpát-Ukrajna »ősi anyaországával, Ukrajnával« – ahogyan a *Pravda* fogalmazott – való újraegyesítésének történelmi aktusát.” Az valóban igaz, hogy Kárpátalja 1944. november 27-étől 1946. január 22-ig a Szovjetunió egyik szövetségi szintű tagköztársasága volt, csak hogy a másik vasat is tűzben tartották, s már 1944. november 26-án, a „népi küldöttek” megszavazták a dekrétumot az „Ukrajnával való újraegyesülésről”. Mintha valaha is létezett volna olyan, hogy Kárpátalja és Ukrajna egysége! De arról sem szól a passzus, hogy a szovjet időszakban az ún. „folklorizmus” jelensége elleni harc az önálló ruszin identitás elleni harcot jelentette, és az önálló ruszin identitás a mai Ukrajna *establishmentje* számára sem opció.

Itt találkozunk tehát a Szovjetunió örökségét is *részben* felvállaló orosz emlékezetpolitika az ukrán emlékezetpolitikával. Hiszen a mai napig közjogi érvénnyel bír az említett manifesztum, amelyben a következőket olvashatjuk: „Ukrán földön véget ért a több száz éves idegen elnyomás. A kongresszus, Zakarpatszka-Ukrajna népe nevében, szívélyes köszönetet mond a győztes Vörös Hadseregnek, amely elűzte a német–magyar fasiszta hódítókat [...] Zakar-

patszka-Ukrajna népe évszázadokon át, elszakítva anyaországától, Ukrajnától, kihalásra volt ítélve. Népének túlnyomó részét, a parasztságot megfosztották a földtől. Népünk vérell és verejtékkel szerzett kincseit idegen elnyomók elprédálták. [...] Azért járhattak el így velünk, mert elszakítottak anyaországunktól, Szovjet-Ukrajnától, s védtelenek maradtunk. [...] Zakarpatszka-Ukrajna népe, miután

a német–magyar fasizmus alól felszabadult, elhatározta, egyszer s mindenkorra megvalósítja örök álmát, Szovjet-Ukrajnához való csatlakozását.” Vajon, ha a szövegben a „vörös farkakat” banderista farkakra cseréljük, melyik radikális ukrán politikusnak lenne kifogása a kiáltvány szövege ellen?

Kevesen tudják, hogy Putyin esszéje szerves folytatása volt egy korábbiak, amely *A II. világháború 75. évfordulójának igazi tanulságai* címet viselte.⁴ Ez a szöveg első olvasatra a szovjet antifasizmus méltó folytatása, a kulcsmondat azonban a következő: „Oroszország jogfolytonos utóda a Szovjetuniónak, a szovjet korszak – minden diadalával és tragédiával együtt – elidegeníthetetlen része a mi ezeréves történelmünknek. Ennek ellenére a Szovjetunió jogi és er-

4 Vladimir PUTIN: The Real Lessons of the 75th Anniversary of World War II. *The National Interest*, 2020. június 18. <<https://nationalinterest.org/feature/vladimir-putin-real-lessons-75th-anniversary-world-war-ii-162982>>

» Kárpátalja területe a honfoglalástól 1918-ig a magyar állam része volt

Új múlt – A munkácsi várról eltávolított turulszobor helyére kihelyezett ukrán címer, 2022. október 25. (Twitter)

kölcsi szempontból is értékelte az úgynevezett Molotov–Ribbentrop-paktumot. A Legfelső Szovjet 1989. december 24-i ülésén hivatalosan is elítélte és megtagadta a titkos jegyzőkönyveket, mint az »önkéntes hatalom« tettét, amely semmilyen módon nem tükrözte a »szovjet nép akaratát, amely nem felelős ezért az összejátszásért«.» Emellett utalt rá, hogy mások is együttműködtek Hitlerrel (például a lengyelek), és hogy nem mindenki hozta nyilvánosságra a titkos dokumentumokat (mondjuk a britek). A teheráni, jaltai, potsdami konferenciákat dicsérve, az emlékezetpolitika mezébe csomagolva, félreérthetetlen ajánlatot tett az új nagyhatalmi együttműködésre. Putyin természetesen egy kizáró okot jelölt meg: Ukrajna oroszellenes bázissá való kiépítését. Arra sem véletlenül tér vissza többször is, hogy az ukrán emlékezetpolitika hőseit neonáciknak tartja.

(SZOBOR)DÖNTŐ KÉRDÉS

Igen izgalmas emlékezetpolitikai szempontból, hogy jelenleg a II. világháborús ukrán szerepvállalás és kollaboráció kérdését azok a szélsőbaloldali folyóiratok és internetes felületek miként tárgyalják, amelyek a többi közép-európai és balti nép háborús bűnöseiről és általában vett történelmi bűneiről is szívesen írnak. Utóbbi törekvésük eddig egybecsengett azoknak a narratívájával, akik a jelenlegi Oroszországot és annak múltszemléletét ugyan szívesen elítélték, de egyúttal a II. világháborús magyar „társadalmi felelősségről” is szívesen értekeztek. Az embernek az az érzése támad, hogy a szélsőbaloldal és a liberális *mainstream* hangjai egyvalamiben egyeznek meg: ez pedig a II. világháborús magyar szuverenista politika elítélése, s a magyar tradíció megbélyegzése.

Rossz emlékek –
Az ukrán önkéntesekből álló
Galícia SS-hadosztály felvarróját
viselő, a Jobb Szektor nevű
szélsőjobbaldali szervezethez
tartozó fegyveres SZBU-ügynök
Kelet-Ukrajnában, 2022 tavasza
(Twitter)

Ugyanilyen izgalmas kérdéseket vet fel, hogy 2015-ben az Egyesült Államok külügyi apparátusának tagjai Hóman Bálint szobra felállításának megakadályozását kérték a magyar kormánytól – miközben Ukrajnában ilyen jellegű aggodalmak nem látszottak komolyan zavarni az Egyesült Államok képviselőit, jóllehet ott magáról Banderáról neveztek el főutakat. Pedig a Simon Wiesenthal Központ, illetve a Zsidó Világkongresszus is elítélte a lépést, aggodalmukat fejezve ki. Arról nem is beszélve, hogy Ukrajnában tömegével állítottak szobrot Banderának és az Ukrán Nacionalisták Szervezete egykori vezetőinek, például Roman Suhevicsnek. Még 2010-ben, Juscsenko elnöksége idején adományoztak posztumusz „Ukrajna Hőse” címet Banderának, ami ellen nemcsak orosz és zsidó, de lengyel szervezetek is tiltakoztak. Az Európai Parlament 2010. február 25-én az RC-B7-0116/2010 számú határozatában azzal ítélte el a Banderát „Ukrajna hőségének” minősítő elnöki aktust, hogy a nevezett „a náci Németországgal együttműködő Ukrán Nacionalisták Szervezetének egyik vezetője” volt. Egy spanyol szélsőbaloldali képviselő (Egységes Európai Baloldal/Északi Zöld Baloldal frakció) aztán a következő kérdést intézte az Európai Bizottsághoz: „Tisztában van azzal a Bizottság, hogy az ukrán rendőri erők soraiban szélsőjobbaldali elemek vannak, és vajon összeegyeztethetőnek tartja-e az ilyen elemeket a demokrácia előmozdításának és a kisebbségek tiszteletének európai értékeivel? Újra el fogja-e ítélni az EU az ukrán kormány döntését ebben az évben, mint ahogyan 2010-ben tette?” Mindezt arra hivatkozva kérdezte meg, hogy a Radio Free Europe/Radio Liberty beszámolója szerint számos ukrán rendőrtiszt nyíltan banderistának vallotta magát. Az Európai Bizottságtól semmitmondó válasz érkezett a kérdésre.

A Majdan téri események után 2015-től kezdve Ukrajnában nagy lendülettel (újra)indult az úgynevezett „dekommunizáció”, vagyis kommunistátlanítás: betiltották a kommunista pártokat, átnevezték az utcákat és ledöntötték a kommunista emlékműveket, szobrokat. A kérdés csak az, hogy ki kerül a ledöntött

szobrok helyére? Mint láthattuk, olyanok, akikre vonatkozóan találó Richard Overly brit történész megjegyzése, miszerint a II. világháború alatti ukrán „felkelők nem igazán tekinthetők a mai toleráns, demokratikus értékek mintáinak”. A szobrok ledöntésekor – ekkor még – a II. világháborús emlékművekkel kivételt tettek, ami önmagában külön emlékezetpolitikai csavart jelent; hiszen a Vörös Hadsereg katonái akár az Ukrán Felkelő Hadsereggel vívott harcokban is eleshettek, miközben a Vörös Hadsereg soraiban is tömegével harcoltak ukránok. A Lenin-szobrok posztmajdan ledöntése abból a szempontból is érdekes, hogy eközben Európában és az Egyesült Államokban nem ciki a kommunista ikonok használata a popkultúrában.

A kelet-ukrajnai harctéren egyik oldalon az orosz csapatok kötelékében a „népköztársasági” kommunista és az oroszországi „nemzetibolsevik” egységek is ott vannak. Egy olyan államot támogatva, amely a sztálini életművet kizárólag a világháborús győzelem, illetve kisebb részben az ipari fejlesztések felől akarja értelmezni – miközben a lenini családellenességet éppen ezen állam vezetője Nyikolaj Bergyajevre hivatkozva ítéli el. Ukrán oldalon pedig az SS jelvényeivel lényegében megegyező hivatalos szimbólumok tűnnek fel (Azov-hadosztály, *Totenkopf*), de a Kraken és a Wotan zászlóaljak jelképe-elnevezése sem véletlenül utal a „nordikus kultúrára”. Mindezt egy olyan liberális világrend támogatásával és hallgatólagos jóváhagyásával, melynek szótárában még a nacionalizmus is megbélyegző jelző.

MAGABÍRÓ KÖZÉP-EURÓPA

Végül már csak az a kérdés marad, hogy létezhet-e ebben a mindannyiunkat elveszejtéssel fenyegető örvénylésben közös közép-európai platform? Érdekes epizódot jegyzett fel Levko Dovhovics *Krónika* című visszaemlékezésében. A szerző kárpátaljai ruszinként vált nagyukrán identitásúvá, diák-összeesküvésben való részvétele miatt tíz évnyi Gulágra ítélték 1947-ben.

„Csépes atya és Ladiszlav Szipor veszekedése ébresztett fel. Ez alkalommal nem a sakkjátszmán vesztek össze, a vita tárgya Kárpátalja és Kelet-Szlovákia kérdése volt. [...]

– Ladiszlav, te még mindig meg vagy győződve róla, hogy a szlovákok és csehek 1919-ben joggal lopták el háromszáz településünket egészen Poprádig?

– Épp ellenkezőleg, Szovjet Ukrajna lopta el tőlünk 1945-ben Kárpátalját, ami történelmileg minket illet – válaszolta dühösen Szipor.

– Ladiszlav, te tanár vagy és a barátom, de a történelmi tényeket nem objektíven szemléled.

És vég nélkül bizonygatták saját igazukat. Ekkor pedig ráadásul Ortutay atya is beszállt a vitába, mondván:

– Szlovákia és Kárpátalja mindig is Nagy-Magyarország része volt, és az is kellene legyen.

Ezzel a fordulattal már igazán elmergesedett a veszekedés, mindketten Ortutay atyát kezdték támadni. Utánozhatatlan orosz kiejtésével végül Schmidt volt kénytelen közbelépni:

– Mit marjátok egymást, mint három kakas a szemétdombon? Talán innen, Vorkutáról szeretnétek megoldani ezt a kérdést? Mind jól tudjuk, hogy melyik két zsarnoki birodalom okozta Európa tragédiáját.”

Vajon e kis történet elég figyelmeztetésül szolgál nekünk? S vajon nem támasztja-e alá Kossuth 1862-es prófétai szavait, melyek szerint „minden egyes al-dunai nemzet, ha sikerülne is maga köré gyűjtenie most máshová tartozó fajrokonait, legfőljebb másodrendű államot alkothatna, melynek függetlensége örökös veszélyben forogna, s mely szükségképpen alárendelve volna idegen befolyásnak”? Vajon lesz-e olyan idő, amikor Közép-Európa (emlékezet)politikai értelemben saját lábára áll? S lesz-e olyan idő, amikor ebben a magabíró Közép-Európában Ukrajnát is „tejtestvérként” üdvözölhetjük? Reméljük. ■